

gebracht. Men kan slechts hopen dat deze beschamende gang van zaken Hooykaas niet de lust ontnemt voort te gaan met het werk waarvan alleen hij verstand heeft.

Rest te vermelden dat het woord 'filosoof' in de Inleiding op pagina ix 'filoloog' moet zijn.

F. L. van Holthoon

J. A. Faber, ed., *Het spoor. 150 jaar spoorwegen in Nederland* (Amsterdam: Meulenhoff Informatief, Utrecht: Nederlandse Spoorwegen, 1989, 384 blz., f59,50, ISBN 90 290 9618 7); G. H. Jansen; *Verzonken spoor. Gesprekken met oud-werknemers van de spoorwegen* (Amsterdam: Meulenhoff, Utrecht: Nederlandse Spoorwegen, 1989, 199 blz., f25,-, ISBN 90 290 9628 4); A. Doedens, L. Mulder, *Een spoor van verandering. Nederland en 150 jaar spoorwegen (1839-1989)* (Baarn: Bosch & Keuning, 1989, 190 blz., f34,90, ISBN 90 246 4662 6); H. Vieveen, H. Sijsling, *Treindesign. De ontwikkeling van spoorwegmateriaal in Nederland* (Amsterdam: AHA Books, 1989, 127 blz., f59,90, ISBN 90 5246 001 9); H. G. Hesselink, *Spoorwegen in Nederland 100 jaar geleden 1880-1899* (Brussel: G. Blanchart & Cie, 1989, 216 blz., ISBN 2 87202 006 3); H. C. Arbouw, J. R. Bos, *Schakel tussen noorden zuid. Geschiedenis van de spoorwegen op het Eiland van Dordrecht* (Kwartaal & Tekens Extra XI; Dordrecht: Gemeentearchief, 1989, 95 blz., f12,50).

Het 150-jarig bestaan van de spoorwegen in Nederland is vanzelfsprekend aanleiding geweest voor een stroom van publikaties op dit toch al niet slecht bedeelde terrein. Als min of meer officieel gedenkboek mag gelden J. A. Faber, ed., *Het spoor* naar aanleiding van 150 jaar spoorwegen. In een achttal hoofdstukken worden verleden, heden en toekomst van de spoorwegen in Nederland behandeld, zowel van de economische, sociale, technische als planologische kant. Hoewel Faber zijn auteurs aardig in de hand heeft weten te houden, sluipen er natuurlijk toch kleine oneffenheden in, maar de kwaliteit van het geheel is zeer hoog. De beide historische bijdragen (van Van den Broeke), de technische (A. D. de Pater) en de planologische (Dijksterhuis) spreken misschien het gemakkelijkst aan, maar ook de economische kant van het spoorbedrijf (Prins), de sociale functie van de NS na 1945 (Zijderveld) en de toekomst (Van der Linden) worden goed belicht, terwijl de moeilijke positie van de NS-directies tegenover de overheid (Van den Noort) uitstekend wordt geschetst. Het boek is met veel fanfare gepresenteerd als bestemd voor een groot publiek, en de uitvoering en prijs zijn daar op afgestemd. Honderden illustraties, veel in kleur, grafieken en tekeningen verhogen de aantrekkelijkheid in niet geringe mate, maar de tekst is misschien wat te wetenschappelijk om dat grote publiek ook werkelijk te boeien. Aan de kwaliteit van het boek doet dit echter natuurlijk niets af.

Als een soort extra-bijdrage hebben dezelfde uitgevers nog een boek van geheel andere aard het licht doen zien: G. H. Jansen, *Verzonken spoor*. In 14 interviews met oud-spoormannen (en twee spoorvrouwen) van wie de oudste al voor de eerste wereldoorlog in dienst kwam, wordt het werken bij het spoor van onder af bekeken. Uit alle lagen van het bedrijf zijn gepensioneerden gevonden die een aardig verhaal wisten te vertellen over hun eigen wederwaardigheden bij dezelfde werkgever. De keuze is natuurlijk zeer persoonlijk, maar ik zou ook wel wat meer middenkader aan het woord hebben willen zien. Wat uit vrijwel alle interviews naar voren komt is wel het grote saamhorigheidsgevoel van alle betrokkenen. Het spoor was één grote familie en men was trots erbij te horen. Maar tegelijkertijd was de afstand tussen het personeel aan de basis en 'Utrecht' bijna onoverbrugbaar. De heren in de directiegebouwen leefden blijkbaar in een

soort isolement, zonder veel contact met de praktijk van alledag. De tweede wereldoorlog kan ook hier als een waterscheiding gezien worden: na 1945, vooral onder Den Hollander, werd de afstand een stuk kleiner.

Een geheel andere betekenis van het woord spoor komt voor in de titel van A. Doedens en L. Mulder, *Een spoor van verandering*. De kern van dit boek is een reeks regionale geschiedenissen van steden en streken waar de komst van het spoor een belangrijke verandering in het sociaal-economische klimaat heeft gebracht. Alle bijdragen samen zouden dan een omvattend beeld kunnen geven van de invloed van het spoor in Nederland. Een goed plan, maar de uitvoering is niet erg gelukkig uitgevallen. Allereerst worden bepaalde streken of steden veel beter behandeld dan andere, terwijl ook de kwaliteit van de onderdelen wel zeer uiteenlopend is. Een aantal bijdragen is ook wel erg sterk vanuit lokale optiek geschreven: 'Den Haag' begreep nooit waar het om ging, wilde nooit met subsidies over de brug komen en gaf altijd aan anderen de voorrang. Hier hadden de beide eindredacteuren wat meer orde moeten scheppen door de spoorweegaanleg in een meer nationaal verband te plaatsen. Het boek is wel aantrekkelijk uitgevoerd met talrijke foto's en kaartjes.

Van geheel andere aard is H. Vieveen en H. Sijsling, *Treindesign*. Dit boek van de hand van een jonge kunsthistorica en een jonge architect behandelt een ongewoon en onbekend aspect van het spoorwegmaterieel, namelijk de uiterlijke vorm daarvan. De oudste stoomlocomotieven met hun vaak functionele en tegelijk fraaie versieringen worden in het kort behandeld, maar de nadruk van het boek ligt bij de ontwerpen van het elektrische en diesel-electrische materieel van NS. Veel vergelijkingen worden gemaakt met het buitenland, maar de auteurs concluderen terecht dat de NS in de jaren dertig er in slaagt een geheel eigen stijl te ontwikkelen. Kleine uitweidingen naar andere terreinen, zoals het ontwerp van een Nederlandse stofzuiger, geïnspireerd door de 'stofzuiger' op de rails, maken het boek nog aardiger. En niet alleen de uitgevoerde ontwerpen, ook talloze 'might have beens' worden afgebeeld en besproken. Een boek als dit staat of valt met de uitvoering, maar op dit punt hebben de uitgeverij hun uiterste best gedaan en er een fraai en kleurrijk geheel van gemaakt.

H. G. Hesselink, *Spoorwegen in Nederland 100 jaar geleden*, houdt zich niet zo zeer bezig met het jubileum van de spoorwegen, maar haakt in op de gewekte belangstelling voor het spoorbedrijf. Al eerder heeft Hesselink enkele boekjes gepubliceerd die grotendeels gebaseerd waren op de jaarverslagen van de raad van toezicht op de spoorwegdiensten, en nu zet hij die lijn voort, maar wel veel fraaiër uitgevoerd dan voorheen. Groot formaat, veel foto's, hoewel soms wat flets afgedrukt, en steeds per jaar dezelfde formule: de rubrieken 'uitgevoerde werken' en 'uitvoering van de dienst' als hoofdmotieven en 'klachten' als steeds weerkerend amusant extra. Daar tussendoor mededelingen over rollend materieel, seinwezen en personeel, zodat een zeer leesbaar mengsel is ontstaan, hoewel de klachtenrubriek wel wat korter had mogen zijn.

Buiten het jubileumgewoel is nog verschenen H. C. Arbouw en J. R. Bos, *Schakel tussen noord en zuid. Geschiedenis van de spoorwegen op het Eiland van Dordrecht*. Een beknopte, maar zeer degelijke beschrijving van de lotgevallen van de spoorwegen rond Dordrecht, met veel aandacht voor de grote bruggen in die lijnen. Veel kaarten en foto's maken het boekje tot een fraai ogend geheel.

A. J. Veenendaal jr.

J. A. O. Eskes, *Repressie van politieke bewegingen in Nederland. Een juridisch-historische*